

УДК 331.556.4

Світлана Полковниченко, Вікторія Курочка

«ВІДПЛИВ УМІВ» З УКРАЇНИ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Светлана Полковниченко, Виктория Курочка

«УТЕЧКА МОЗГОВ» ИЗ УКРАИНЫ КАК УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Svitlana Polkovnychenko, Victoriya Kurochka

«BRAIN DRAIN» FROM UKRAINE AS A THREAT TO NATIONAL SECURITY

Досліджено еміграцію висококваліфікованих фахівців з України. Визначено основні загрози «відпливу умів» національній безпеці нашої держави, які пов'язані із втратою суттєвої частки інтелектуального потенціалу країни, погіршенням якісних характеристик трудових ресурсів, втратою грошових коштів, затрачених на підготовку та розвиток спеціалістів-емігрантів, зниженням рівня продуктивності праці, послабленням конкурентоспроможності країни. Проведено експрес-опитування студентів щодо намірів виїхати до інших країн й оброблено його результати за допомогою інформаційних технологій, які наглядно підтвердили тенденцію до еміграції молодих спеціалістів. Запропоновано шляхи регулювання відтоку інтелектуального капіталу, спрямовані як на стримування виїзду молодих науковців за кордон, так і на повернення їх із-за кордону.

Ключові слова: інтелектуальна міграція, «відплив умів», еміграція висококваліфікованих фахівців, національна безпека, загрози «відпливу умів», регулювання відтоку інтелектуального капіталу.

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 10.

Исследована эмиграция высококвалифицированных специалистов из Украины. Определены основные угрозы «утечки умов» национальной безопасности нашего государства, которые связаны с потерей существенной доли интеллектуального потенциала страны, ухудшением качественных характеристик трудовых ресурсов, потерей денежных средств, затраченных на подготовку и развитие специалистов-эмигрантов, снижением уровня производительности труда, ослаблением конкурентоспособности страны. Проведен экспресс-опрос студентов относительно намерений уехать в другие страны и его результаты обработаны с помощью информационных технологий, которые наглядно подтвердили тенденцию к эмиграции молодых специалистов. Предложены пути регулирования оттока интеллектуального капитала, направленные как на сдерживание выезда молодых ученых за границу, так и на возврат их из-за границы.

Ключевые слова: интеллектуальная миграция, «утечка мозгов», эмиграция высококвалифицированных специалистов, национальная безопасность, угрозы «утечки умов», регулирование оттока интеллектуального капитала.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 10.

The article studies the emigration of highly qualified specialists from Ukraine. The main threats of «brain drain» to the national security of this country, connected with the loss of significant part of the intellectual potential of the country, worsening of qualitative features of labour resources, loss of financial resources spent on training and development of the emigrating professionals, reduction in labour productivity, weakening of the country's competitiveness, are determined. The express opinion poll of students with respect to their intention to leave for other countries has been conducted and its results processed using information technology that explicitly proved the trend for emigration of young specialists. The ways of regulation of the outflow of intellectual capital aimed both at deterring young scientists from going abroad and encouraging them coming back are proposed.

Key words: intellectual migration, «brain drain», emigration of highly skilled professionals, national security, threats of «brain drain», regulation of the outflow of intellectual capital.

Fig.: 1. Tabl.: 2. Bibl.: 10.

JEL Classification: F 22

Актуальність теми дослідження. Забезпечення національної безпеки держави в усі часи вимагало розвинутої економіки. Сьогодні економічний розвиток країни та рівень добробуту її громадян все більшою мірою визначають інтелектуальні ресурси. Саме високорозвинена особистість є одним із найцінніших національних багатств та ключовим ресурсом розвитку економічної системи. У зв'язку з цим економічно розвинені країни світу не тільки створюють умови для збереження та якісного зростання власного інтелектуального капіталу, але й активно залучають іноземних висококваліфікованих спеціалістів. У сучасних умовах відбувається швидкий розвиток такого сегмента ринку праці, як ринок наукових кадрів і висококваліфікованих фахівців, що супроводжується підвищенням їх мобільності, зростанням інтелектуальної міграції і появою такого специфічного феномена, як «відплив умів».

Постановка проблеми. Явище «відпливу умів» характерне для всіх країн світу, а особливо для тих, що обирають шлях зміни соціального устрою й економічного реформування. У результаті трансформаційних процесів економіка не в змозі забезпечити відповідне

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

працевлаштування фахівців, підготовлених у сфері вищої освіти. Не є винятком і Україна, яка сьогодні стає активним учасником процесів міжнародної інтелектуальної міграції. Проте на міжнародному ринку інтелектуальної праці Україна продовжує залишатися експортером, виступаючи донором високоосвічених та висококваліфікованих працівників. Водночас еміграція найталановитіших фахівців стримує науково-технічний і соціально-економічний розвиток країни, створює загрози індивідуальній та національній безпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні явище «відпливу умів» є надзвичайно дискусійною темою, яка викликає великий інтерес з боку науковців і жваво обговорюється спеціалістами різних галузей знань. Проблеми міжнародної міграції кваліфікованих фахівців, зокрема дослідженню чинників їх виштовхування і тяжіння, впливу на країни походження і призначення, а також на світову спільноту, присвячено багато праць українських учених, а саме: Ю. Бегай, Е. Лібанової, В. Ніколаєвського, В. Омеляненко, Н. Прохоренко та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим комплекс теоретичних і науково-практичних проблем, пов'язаних із «відпливом умів» з України, все ще потребує дослідження. Економічна наука і досі не виробила однозначного підходу до визначення сутності та наслідків впливу «відпливу умів» на рівень національної безпеки країни, а також адекватної міграційної політики.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження теоретичних засад «відпливу умів» з погляду загроз національній безпеці та обґрунтування практичних рекомендацій щодо його регулювання в Україні.

Виклад основного матеріалу. «Відплив умів» є однією зі складових частин інтелектуальної міграції населення, яку ми розглядаємо як двосторонній процес, що включає «приплив мізків» (brain gain) і «відплив мізків» (brain drain) [10].

Проаналізовані нами роботи вчених-економістів [1; 4; 5; 6; 8], які стосуються цієї проблеми, свідчать про розходження в думках відносно того, яких же саме фахівців слід включати до категорії «умів», а також які з видів міграцій слід відносити до «відпливу умів». На нашу думку, «відплив умів» необхідно розглядати як еміграцію висококваліфікованих фахівців, зокрема наукових кадрів, з метою отримання постійного місця проживання або роботи за контрактом, тобто як безповоротну або довготривалу еміграцію вчених і висококваліфікованих спеціалістів.

В Україні з початку ринкового реформування її економіки сформувалися стійкі тенденції до еміграції висококваліфікованих фахівців. На світовий ринок наша держава виходить переважно як країна-донор високоосвічених і кваліфікованих фахівців. На жаль, наявна статистика Держстату України не відображає реальних масштабів «відпливу умів» за кордон. Оскільки офіційна інформація стосується лише від'їзду за кордон осіб з науковим ступенем, розглянемо еміграцію наукових кадрів.

За роки незалежності Україна втратила близько третини свого наукового потенціалу і продовжує його втрачати. Вже у 1991–1995 рр. Україну залишили 313 докторів наук, з них до США виїхало 105 осіб, Ізраїлю – 34, Росії – 115, Німеччини – 10, Польщі – 9. З 1996 по 2014 роки з України на постійне місце проживання за кордон виїхало 1781 науковець, серед яких 1436 кандидатів і 345 докторів наук [2]. Найбільш масовим цей процес був у 1996–2002 рр. З 2003 р. інтенсивність процесів еміграції науковців з України суттєво зменшилась, спостерігаються незначні коливання показників.

Переважна частина високоосвічених українських спеціалістів виїжджає до розвинених країн у пошуках кращого життя та гідного матеріального забезпечення. Але немало і тих, хто їде через бажання самореалізації, вдосконалення здібностей та можливості набуття нового досвіду. Довготривала криза української науки, яка проявляється у значному погіршенні її матеріальної бази, катастрофічно недостатньому фінансуванні, низькому рівні оплати праці наукових кадрів, посилює бажання вчених емігрувати за кордон.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Водночас, як зазначає директор Інституту демографії та соціальних досліджень Е. Лібанова, тенденція до виїзду за межі України науковців та талановитої молоді є надзвичайно загрозливою та такою, що кидає виклик національній безпеці України [3].

Згідно з Законом України «Про основи національної безпеки України», під національною безпекою розуміють «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах ... міграційної політики, ... освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики ... та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [7]. Загрози національній безпеці – це наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України.

З усіх загроз, спричинених «відпливом умів», в Україні найвиразніше проявляються такі (рис.).

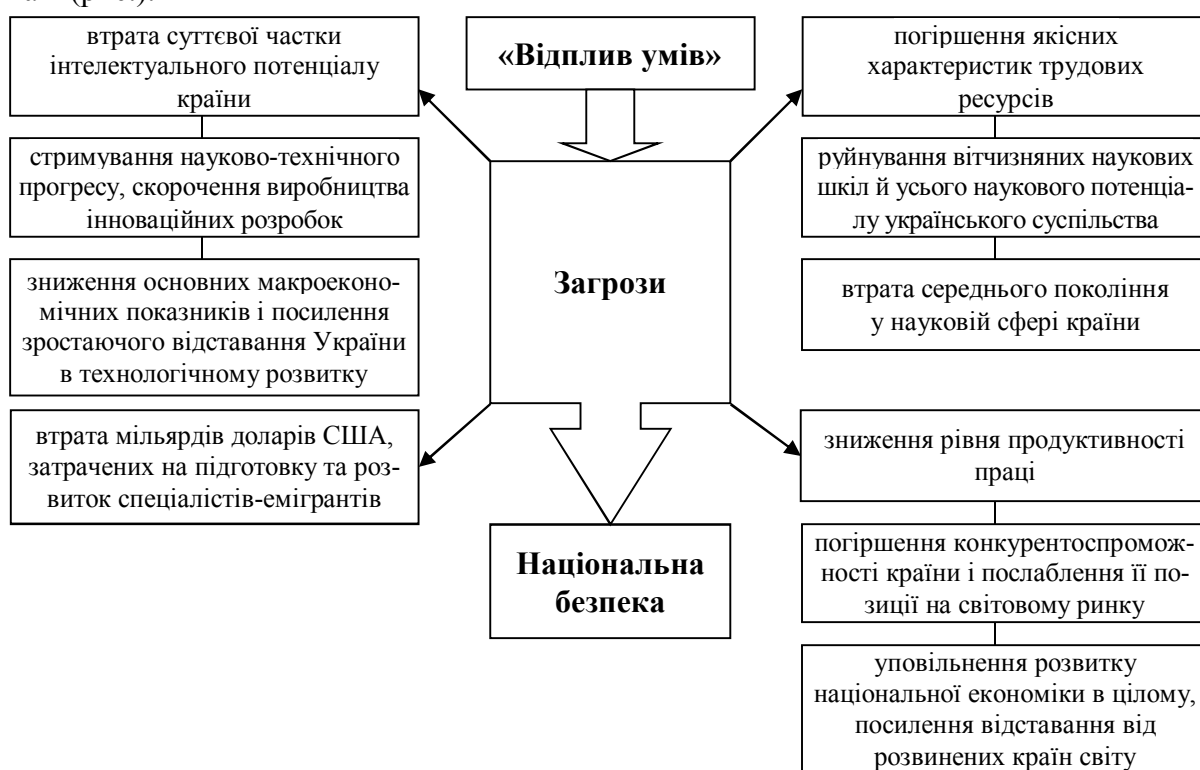

Рис. Основні загрози «відпливу умів» національній безпеці України

Джерело: складено авторами.

По-перше, еміграція фахівців вищого рівня кваліфікації, у тому числі спеціалістів-винахідників, носіїв інтелектуальної власності, свідчить про втрату суттєвої частки інтелектуального потенціалу країни, що є рушійною силою економічного розвитку. А зменшення інтелектуального потенціалу суспільства не сприяє науково-технічному прогресу, призводить до скорочення виробництва інноваційних розробок, що відображається у зниженні основних макроекономічних показників і посилює зростаюче відставання України в технологічному розвитку.

По-друге, еміграція кваліфікованих фахівців істотно погіршує якісні характеристики трудових ресурсів і сприймається як серйозна загроза науковому майбутньому держави. Оскільки з України виїхали найбільш працездатні спеціалісти, особливо у галузях технічних, медичних і фізико-математичних наук, що склали ядро наукових колективів і забезпечували відтворення наукових шкіл, а сьогодні емігрує також наукова молодь, відбу-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

вається руйнування вітчизняних наукових шкіл та й усього наукового потенціалу українського суспільства, відновити який у майбутньому буде надзвичайно важко, якщо взагалі можливо. Переривання підготовки наукових кадрів та відтворення наукових шкіл породжує загрозу втратити середнє покоління у науковій сфері нашої країни. Крім того, у свідомості молоді сьогодні відбувається різке падіння привабливості наукової діяльності. У цю сферу йдуть працювати не найкращі випускники навчальних закладів.

По-третє, Україна втрачає мільярди доларів США, які були затрачені на підготовку та розвиток спеціалістів-емігрантів. Вартість витрат держави і родини на підготовку вченого до працездатного віку – 800 тис. дол., а фахівця з вищою освітою – 600 тис. дол. За цієї методикою приблизний збиток України від еміграції лише науковців становить приблизно 36 млрд дол., але при цьому методі не враховується потенційна вартість того, що вони могли виробити або винайти [6]. А згідно з міжнародною оцінкою, на підготовку одного доктора наук потрібно 15–20 років і в середньому 1,5–2,0 млн дол. США [9]. Це означає, що кожний висококваліфікований трудовий мігрант збагачує країну свого нового перебування на цю суму.

По-четверте, через «відтік» висококваліфікованих фахівців знижується рівень продуктивності праці, що призводить до погіршення конкурентоспроможності країни і послаблення її позиції на світовому ринку; посилюється зниження інтелектуального рівня населення, зростає можливість деградації майбутнього покоління, яке згодом нікому буде навчати; гальмуються темпи розвитку окремих галузей національної економіки, втрачаються пріоритети науково-технічного розвитку суспільства, уповільнюється розвиток національної економіки загалом, посилюється відставання від розвинених країн світу.

У межах дослідження у 2015/16 навчальному році авторами проведено експрес-опитування серед студентів ВНЗ IV рівня акредитації м. Чернігова (150 респондентів) як потенційних емігрантів. В опитуванні взяли участь студенти першого, третього і п'ятого курсів навчання (по 50 чоловік з кожного курсу). Відповіді отримано від 63 осіб чоловічої статі і 87 осіб жіночої статі. Вік респондентів – 17–26 років. Основні результати представлено в таблиці.

Таблиця

Результати експрес-опитування серед студентів ВНЗ IV рівня акредитації м. Чернігова

Запитання	Відповіді		
	1 курс	3 курс	5 курс
1	2	3	4
1. Чи знаєте Ви, що таке «відплив умів»?	Так – 88 % Ні – 12 %	Так – 100 % Ні – 0 %	Так – 100 % Ні – 0 %
2. Чи погоджуєтесь Ви з тим, що «відплив умів» є проблемою?	Так – 76 % Ні – 4 % Важко сказати – 20 %	Так – 92 % Ні – 0 % Важко сказати – 8 %	Так – 94 % Ні – 0 % Важко сказати – 6 %
3. Як особисто Ви ставитесь до факту від'їзду за кордон кваліфікованих фахівців?	Позитивно – 12 % Негативно – 35 % Нейтрально – 38 % Важко сказати – 15 %	Позитивно – 10 % Негативно – 44 % Нейтрально – 40 % Важко сказати – 6 %	Позитивно – 2 % Негативно – 62 % Нейтрально – 24 % Важко сказати – 12 %
4. Особисто Ви розглядаєте можливість виїхати за кордон для продовження освіти чи роботи?	Так – 54 % Можливо – 28 % Ні – 12 % Важко сказати – 6 %	Так – 62 % Можливо – 26 % Ні – 10 % Важко сказати – 2 %	Так – 76 % Можливо – 12 % Ні – 8 % Важко сказати – 4 %
5. Яким, на Вашу думку, є мотив вашого бажання виїхати за кордон? (відповідали ті, хто в 4 питанні обрав відповідь «так»)	Покращити матеріальне становище – 48 % Удосконалити свої професійні навички – 6 % Влаштувати особисте життя – 14 % Можливості реалізувати свої мрії – 12 % Інше (подорожування) – 20 %	Покращити матеріальне становище – 44 % Удосконалити свої професійні навички – 14 % Влаштувати особисте життя – 12 % Можливості реалізувати свої мрії – 14 % Інше (подорожування) – 16 %	Покращити матеріальне становище – 34 % Удосконалити свої професійні навички – 28 % Влаштувати особисте життя – 4 % Можливості реалізувати свої мрії – 16 % Інше (подорожування) – 18 %

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Закінчення табл.

1	2	3	4
6. Чи плануєте після навчання і роботи за кордоном повернутись в Україну? (відповідали ті, хто в 4 питанні обрав відповідь «так»)	Так – 46 % Ні – 52 % Важко сказати – 2 %	Так – 38 % Ні – 54 % Важко сказати – 8 %	Так – 24 % Ні – 56 % Важко сказати – 20 %
7. Як Ви вважаєте, особисто Вам реально знайти роботу за кордоном відповідно до отриманої спеціальності?	Так – 22% Ні – 38% Можливо – 40%	Так – 26% Ні – 32% Можливо – 42%	Так – 46% Ні – 26% Можливо – 28%
8. Які країни, на Вашу думку, є найбільш привабливі для від'їзду?	США – 16% Німеччина – 58% Великобританія – 8% Франція – 12% Інша (вказати країну) – 6%	США – 26% Німеччина – 40% Великобританія – 12% Франція – 18% Інша (вказати країну) – 4%	США – 30% Німеччина – 34% Великобританія – 22% Франція – 12% Інша (вказати країну) – 2%
9. Як Ви вважаєте, від'їзд спеціалістів за кордон небезпечний для України?	Так – 62% Ні – 8% Важко сказати – 30%	Так – 72% Ні – 4% Важко сказати – 24%	Так – 94% Ні – 0% Важко сказати – 6%

Джерело: складено авторами.

Опитування свідчить про наявність у багатьох молодих українців (64 %), що здобувають освіту, намірів емігрувати до інших країн. Таку тенденцію можемо простежити починаючи вже з першого року навчання. З кожним наступним роком навчання все більше студентів прагнуть виїхати з України, шукаючи можливості для реалізації себе в обраній професії, адже на батьківщині молодому спеціалісту складно знайти роботу за фахом.

Найбільше із осіб, охочих виїхати, прагнуть потрапити до Німеччини (44 %), США (24 %), Франції (14 %), Великобританії (14 %). Серед інших країн названі Польща, Данія, Китай, Сінгапур. Повернутись на батьківщину планує лише 36 % із тих опитаних, які хочуть виїхати. Найпоширенішим мотивом міграції серед опитаних є покращення свого матеріального становища (42 %). Інші потенційні трудові мігранти прагнуть удосконалити свої професійні навички (16 %) та реалізувати свої мрії (14 %). Водночас 76 % опитаних вважає, що від'їзд висококваліфікованих фахівців є небезпечним для України.

Звичайно, це дослідження не може відобразити проблему загалом, але воно наглядно підтверджує тенденцію до еміграції молодих спеціалістів.

На сьогодні політика України у сфері інтелектуальної міграції є фрагментарною і являє собою набір розрізаних заходів, практично не об'єднаних єдиним задумом, цілями та завданнями. Крім того, вона не оформлена концептуально, організаційно і нормативно.

Наразі неможливо закрити можливості виїзду висококваліфікованих фахівців за кордон, пояснюючи це необхідністю дотримання національних інтересів. Тому держава повинна комплексно підходити до регулювання процесу відтоку інтелектуального капіталу, створити належні умови для плідної дослідницької діяльності насамперед найбільш обдарованої частини вчених, а також розробити і запровадити механізм повернення мігрантів на батьківщину, тобто перетворити незворотну еміграцію у тимчасову.

У зв'язку з цим необхідно застосувати заходи як для стримування виїзду молодих науковців за кордон, так і для повернення їх із-за кордону. Перш за все важливо змінити ставлення держави до науки, що дозволить спрямувати зусилля на пошук шляхів підняття рівня її фінансування до європейських стандартів, а відповідно: підвищення престижу і зарплати науковців, покращення рівня їх життя та соціальної захищеності; поліпшення матеріально-технічного забезпечення науки; забезпечення науковців сучасним устаткуванням та матеріалами для досліджень; створення привабливих умов роботи; надання всіх можливостей для реалізації творчого потенціалу вчених.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Одним із напрямків вирішення проблеми «відпливу умів» може бути підвищення кваліфікації та набуття досвіду вітчизняними фахівцями за кордоном, але з наступним поверненням у країну. З метою уникнення деградації майбутнього покоління слід розширювати співпрацю з нашими ученими, які працюють за кордоном. «Відплив умів» має бути не збитковим, а прибутковим для держави, принаймні самоокупним.

Висновки. Таким чином, витративши значні кошти на підготовку вчених і спеціалістів, країна-донор втрачає переважну їх кількість, що знижує рівень її національної безпеки. Еміграція висококваліфікованої робочої сили за межі України є однією з основних не тільки потенційних, а й реальних загроз у науково-технологічній сфері національної безпеки, оскільки параметри кадрового потенціалу науки і освіти визначальним чином впливають на темпи соціально-економічного розвитку, міжнародну конкурентоспроможність країни та її позиції на світовому ринку. «Відплив умів» наносить значні економічні, соціально-культурні та політичні збитки державі, стримує інноваційний розвиток економіки, призводить до занепаду вітчизняної науки та відсутності висококваліфікованих кадрів, що зможуть стати провідними спеціалістами у сфері управління та виробництва.

Вирішення проблеми «відпливу умів» на сучасному етапі економічного розвитку України вимагає активного формування мотивації і створення умов для залучення молоді до наукової діяльності, що потребує збільшення фінансування, розвитку новітніх галузей, створення нових технологічних центрів, посилення участі державних структур в організації та регулюванні міграційних потоків із країни.

Список використаних джерел

1. *Бегай Ю.* Переваги та недоліки «відпливу інтелекту» у контексті посиленої інтеграції суспільства / Ю.Бегай // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання : збірник наукових статей і виступів на міжнародній науково-практичній конференції (22 березня 2012 р., м. Львів). – Львів, 2012. – С. 58–62.
2. *Державна* служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. *Експерти* кажуть, що темп «відтоку мізків» з України загрожує нацбезпеці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/society/809757-eksperti-kajut-scho-temp-vidtokumizkiv-z-ukrajini-zagrojue-natsbezpetsi.html>.
4. *Николаєвський В.* Інтелектуальна міграція та соціальна безпека / В. Николаєвський // Міграція і толерантність в Україні : зб. ст. / за ред. Ярослава Пилинського. – К. : Стило, 2007. – С. 121–126.
5. *Николаєвський В. М.* Інтелектуальна міграція: причини, наслідки, виклики / В. М. Николаєвський, В. В. Омельченко // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2006. – № 723. – С. 140–147.
6. *Омельяненко В. А.* Міжнародні процеси інтелектуальної міграції в контексті глобальних інноваційних тенденцій [Електронний ресурс] / В. А. Омельяненко, К. М. Кулініч. – Режим доступу : http://asconf.com/eng/archive_view/103.
7. *Про основи* національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон від 19.06.2003 № 964-IV (редакція від 19.04.2014). – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
8. *Прохоренко Н. С.* Інтелектуальна міграція: причини та чинники / Н. С. Прохоренко // СОЦІОПРОСТІР: Міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. – 2010. – № 1. – С. 73–76.
9. *Сідляр Д. О.* Людський капітал в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / Д. О. Сідляр // Бізнес Інформ. – 2014. – № 5. – С. 232–237.
10. *Polkovnychenko S. O.* Assessment of the situation of «brain drain» from Ukraine in modern conditions / S. O. Polkovnychenko, V. O. Kurochka // Науковий вісник Полісся. – Чернігів : ЧНТУ, 2015. – № 2. – С. 81–86.

References

1. Behaj, Yu. (2012). Perevahy ta nedoliky «vidplyvu intelektu» u konteksti posylenoi intehratsii suspil'stva [The advantages and disadvantages of brain drain in the context of enhanced integration of

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

society]. Proceedings from *Transnatsionalni simi iak naslidok ukrains'koi trudovoi emihratsii: problemy ta shliakhy ikh rozviazannia: zbirnyk naukovykh statei i vystupiv na mizhnarodnij naukovopraktychnij konferentsii – Transnational families as a result of Ukrainian labor migration: problems and ways of solution: collection of scientific articles and presentations at international scientific-practical conference* (March 22, 2012). Lviv, pp. 58–62 (in Ukrainian).

2. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]*. (n.d.). www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.

3. *Ekspertry kazhut, scho temp «vidtoku mizkiv» z Ukrainy zahrozhuie natsbezpetsi. [Experts say that the rate of «brain drain» from Ukraine threatens the national security]*. Retrieved from <http://www.unian.ua/society/809757-eksperti-kajut-scho-temp-vidtoku-mizkiv-z-ukrajini-zagrojuie-natsbezpetsi.html>.

4. Nikolaievskiy, V.M., & Pylynskiy, Ya (Ed.). (2007). *Intelektualna mihratsiia ta sotsialna bezpeka [Intellectual migration and social security]. Mihratsiia i tolerantnist v Ukraini – Migration and tolerance in Ukraine*. Kyiv: Stylos, pp. 121–126 (in Ukrainian).

5. Nikolaievskiy, V.M., Omelchenko, V.V. (2006). *Intelektualna mihratsiia: prychny, naslidky, vyklyky [Intellectual Migration: causes, consequences, challenges]. Visnyk KhNU im. V.N.Karazina. «Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody» – The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. «Sociological researches of modern society: methodology, theory and methods», no. 723, pp. 140–147 (in Ukrainian).*

6. Omelianenko, V.A., & Kulinich, K.M. (n.d.). *Mizhnarodni protsesy intelektualnoi mihratsii v konteksti hlobalnykh innovatsiinykh tendentsii [International intellectual migration processes in the context of global innovation trends]*. Retrieved from http://asconf.com/eng/archive_view/103.

7. *Pro osnovy natsional'noi bezpeky Ukrainy: Zakon vid 19.06.2003 №964-IV. Redaktsiia vid 19.04.2014 [On the Basics of National Security of Ukraine.: Law of 19.06.2003 №964-IV. Version of 19.04.2014]*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

8. Prohorenko, N.Y. (2010). *Intelektualna mihratsiia: prychny ta chynnyky [Intellectual migration: causes and factors]*. Proceedings from *SOCIOPROSTIR: Mizhdystsyplinaryni zbirnyk naukovykh prats z sotsiologii ta sotsialnoi roboty – SOCIOPROSTIR: Interdisciplinary collection of scientific works in sociology and social work*, no. 1, pp. 73–76 (in Ukrainian).

9. Sidliar, D.O. (2014). *Liudskiy kapital v Ukraini: suchasnyj stan i tendentsii rozvytku [Human Capital in Ukraine: Modern State and Tendencies of Development]*. *Biznes Inform – Business Inform*, no. 5, pp. 232–237 (in Ukrainian).

10. Polkovnychenko, S.O., & Kurochka, V.O. (2015). *Assessment of the situation of «brain drain» from Ukraine in modern conditions. Naukovyj visnyk Polissia – Scientific bulletin of Polissia*, no. 2, pp. 81–86 (in English).

Полковниченко Світлана Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Полковниченко Светлана Александровна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, Чернігівський національний технологічний університет (ул. Шевченко, 95, г. Чернігів, 14027, Україна).

Polkovnychenko Svitlana – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economic theory, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: svetlana_polkovn@mail.ru

Курочка Вікторія Олександрівна – студентка, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Курочка Виктория Александровна – студентка, Чернігівський національний технологічний університет (ул. Шевченко, 95, г. Чернігів, 14027, Україна).

Kurochka Victoriya – student, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: Vikal34679@yandex.ru